

умовою забезпечення повного і всебічного дослідження обставин вчинення злочину, оскільки сприяє та слугує підґрунтям для виявлення таких суттєвих обставин справи, як визначення причин та характеру травматичної події, винності особи, причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) службової особи та шкідливими наслідками.

Список використаної літератури:

1. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 12.06.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=va007700-09>.
2. Про охорону праці: Закон України № 2694- XII від 14.10.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2694-12>.
3. Зеркалов Д.В. Безпека дорожнього руху [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zerkalov.org.ua/node/3509>.
4. Керб Л.П. Основи охорони праці: Навч. посібник. – К., 2003.

Надійшла до редакції 04.07.2011

ЧАПЛИНСЬКИЙ К.О.,

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСУ
ПРИ ОСВІДУВАННІ**

Наукова стаття присвячена висвітленню актуальних проблем проведення освідування. Автором проаналізовані наявні у юридичній літературі точки зору щодо застосування примусових заходів під час освідування підозрюваних, обвинувачених, свідків і потерпілих.

Ключові слова: освідування, тактичне забезпечення, тактика, тактичні прийоми, примус.

Научная статья посвящена рассмотрению актуальных проблем проведения освидетельствования. Автором анализируются имеющиеся в юридической литературе мнения, касающиеся применения принудительных мер при освидетельствовании подозреваемых, обвиняемых, свидетелей и потерпевших.

Ключевые слова: освидетельствование, тактическое обеспечение, тактика, тактические приемы, принуждение.

This scientific article is devoted to consideration of actual problems of carrying out of an examination. The author have analysed the opinions available in the legal literature about application of the compulsory methods at examination carrying out of suspects, witnesses and victims.

Keywords: examination, tactical supply, tactics, tactical methods, compulsion.

Особливе місце серед усіх слідчих дій, що спрямовані на збирання інформації зі слідів-відображень, займає освідування. Освідування є досить поширеною слідчою дією, яка дозволяє слідчому безпосередньо сприймати об'єкти з метою виявлення слідів злочину та з'ясування обставин події, що мають значення для справи, скласти уявлення про механізм злочину і особу злочинця, висунути слідчі версії та правильно визначити напрямки розслідування. Від своєчасності проведення освідування у багатьох випадках залежить успіх в розслідуванні злочинів. Анкетування працівників слідчих підрозділів свідчить, що 32 % з них вказують на необхідність удосконалення тактики освідування, 87 % – на уточнення і законодавчого закріплення окремих його положень.

Вагомий внесок у розробку наукових основ проведення освідування зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, І.Є. Биховський, Г.І. Грамович, С.П. Єфімичев, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, Н.І. Кулагін, Є.Д. Лук'янчиков, В.І. Попов, М.В. Салтевський, С.М. Стахівський, В.М. Тертишник, Ю.Г. Торбін, Ю.Д. Федоров, В.Ю. Шепітько, І.М. Якімов, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та ін. Значущість проведених наукових досліджень безсумнівна і досить велика, оскільки ця слідча дія достатньо широко застосову-

ється у правоохоронній практиці і є досить розповсюдженим способом збирання фактичних даних. Однак детальнішого висвітлення потребують питання застосування примусу під час проведення освідування із урахуванням сучасних умов сьогодення.

Отже, метою цієї статті є висвітлення проблемних питань застосування примусу під час проведення освідування із урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

Освідування є особливим різновидом слідчого огляду. У ході його проведення можуть бути виявлені різноманітні сліди злочину, які можуть мати вирішальне значення у справі. У відповідності до ст. 193 КПК України при необхідності виявити або засвідчити наявність у обвинуваченого, підозрюваного або у потерпілого чи свідка особливих прикмет слідчий виносить про це постанову і проводить освідування. Якщо необхідно провести судово-медичне освідування обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого або свідка, то таке освідування за вказівкою слідчого проводить судово-медичний експерт або лікар.

Фактичною підставою для проведення освідування є наявність достатніх даних вважати, що на тілі певної особи є особливі прикмети чи сліди злочину, виявлення яких має значення для встановлення істини у справі. Юридичною – постановою слідчого.

Отже, під освідуванням слід розуміти самостійну слідчу дію, яка проводиться на підставі постанови слідчого і полягає в огляді тіла живої людини з метою виявлення і фіксації наявності або відсутності особливих прикмет, слідів злочину, тілесних ушкоджень, стану сп'яніння і його ступеня, інших ознак та властивостей, що мають значення для кримінальної справи.

На відміну від інших видів слідчого огляду, освідування порушує право на недоторканість та особисту свободу громадян, пов'язане з можливістю розголошення інтимних обставин їх життя. Зважаючи на це, законодавець виділив освідування у самостійну слідчу дію і визначив спеціальні правила його проведення.

Загалом, до об'єктів освідування можна віднести:

- підозрюваного та обвинуваченого, на тілі якого можуть бути особливі прикмети (наприклад, татування, родимки, родимі плями, рубці, шрами), сліди боротьби, залишені потерпілим, поранення та інші ознаки;

- потерпілого, на тілі якого можуть бути різноманітні поранення, тілесні ушкодження і сліди злочину – крові, сперми та інших виділень людини;

- свідка, на тілі якого можуть бути сліди, які мають відношення до злочинної події.

Нині однією з найбільш гострих проблем, пов'язаних з освідуванням, є проблема допустимості застосування примусу, і в першу чергу у формі фізичного впливу, його меж і підстав, до учасників процесу, які відмовляються від його проведення. Незважаючи на актуальність цієї проблеми, рівень її розробленості не можна визнати достатнім. Одні автори припускають таку можливість [1, с. 32; 2, с. 25], другі її виключають [3, с. 184], інші визнають її як дискусійну [4, с. 160].

На нашу думку, невіршеним є питання щодо можливості застосування заходів фізичного впливу для забезпечення освідування у вказаних учасників процесу, особливо потерпілих і свідків. Зважаючи на це, питання щодо допустимості фізичного або психічного впливу з метою подолання опору свідка і потерпілого для реалізації будь-якого законного припису, вираженого в постанові про проведення відповідної слідчої дії, потребує теоретичного і законодавчого вирішення.

Так, В. Маринів вказує на можливість примусового освідування підозрюваних і обвинувачених, якщо на їх тілі можна виявити сліди злочину або особливі прикмети. Автор зазначає, що зібраними у справі доказами обвинувачений чи підозрюваний певною мірою викривається у скоєнні злочину і виявляє зрозумілу зацікавленість у приховуванні слідів злочину, які знаходяться на тілі. Окрім того, позбавити слідчого можливості виявляти ці сліди, захищаючи почуття сором'язливості обвинуваченого, означає зробити неможливим встановлення істини у багатьох кримінальних справах [5, с. 72].

О.А. Борідько, К.В. Парасочкіна і Г.О. Пономаренко вказують, що для встановлення особливих прикмет або слідів злочину необхідно оглянути частини тіла людини, які закриті одягом, то слідчий пропонує освідуваній особі роздягнутися повністю або зняти визначені предмети одягу. У випадку відмови освідуваної особи виконати ці дії слідчий за допомогою співробітників органу дізнання проводить освідування у примусовому порядку [6, с. 50].

М.М. Михеєнко, В.Т. Нор і В.П. Шибіко зазначають, що освідування підозрюваних і обвинувачених може проводитись як у добровільному, так і в примусовому порядку. Освідування

потерпілого і свідка проводиться за їх згодою. Однак далі автори заперечують собі, вказуючи, що як виняток потерпілого можна освідувати примусово, але лише тоді, коли підозрюваний заявляє про це клопотання, захищаючись від обвинувачень у вчиненні насильницького злочину, висунутих потерпілим. Свідок може бути підданий освідуванню і для того, щоб пересвідчитись у тому, що він є очевидцем злочину [7, с. 254].

У процесуальній літературі містяться пропозиції щодо посилення гарантій обґрунтованості примусового освідування потерпілих та свідків. З цією метою дослідники пропонують передбачити в законі можливість примусового освідування з санкції прокурора [8, с. 63-64].

С.М. Стахівський погоджується з науковцями, які вважають, що освідування за рішенням органу розслідування може бути проведено і в примусовому порядку. Це стосується всіх осіб (включаючи потерпілого). Постанова слідчого про освідування, винесена відповідно до вимог кримінально-процесуального закону, є обов'язковою для виконання усіма особами, в тому числі свідками і потерпілими. До того ж завдання слідчого – встановити істину, а свідки чи потерпілі не завжди заінтересовані у цьому, тому їх відмову добровільно пройти освідування можна розуміти як приховану протидію [9, с. 32].

М.С. Строгович зазначає, що потерпілі і свідки не можуть бути піддані освідуванню проти їх волі, підкреслюючи, що встановлення істини у справі не повинно порушувати законні права і інтереси громадян [10, с. 126].

І.А. Антонов додає, що освідування, яке поєднане з примусовим оголенням частин тіла потерпілого і свідка (особливо за справами про статеві злочини), є неприпустимим у будь-яких випадках [4, с. 167].

Заслуговує на увагу пропозиція окремих авторів щодо обов'язкової присутності лікаря при примусовому освідуванні. До його завдання має входити нагляд за тим, щоб при освідуванні не застосовувались заходи фізичного впливу, які є небезпечними для здоров'я [11, с. 86]. Присутність понятих у такому випадку має бути обов'язковою, а не на розсуд слідчого за необхідності. Усе це має бути відображено в протоколі освідування [9, с. 32].

Проведене анкетування працівників слідчих підрозділів дозволяє встановити, що з 237 опитаних слідчих лише 12 запрошували понятих, інші використовують надану законом можливість і не запрошують понятих.

С.О. Сафронов вказує, що коли приймається рішення про освідування за участю понятих, слід враховувати можливу сором'язливість особи, яка освідується, внаслідок чого може виникнути конфліктна ситуація [12, с. 14].

На підставі дослідження І.А. Антонов дійшов висновків, що відмова від примусового освідування не несе суттєвої шкоди принципу публічності кримінального процесу і це певною мірою відповідає моральним і правовим критеріям кримінально-процесуальної діяльності [4, с. 165].

Анкетування співробітників слідчих підрозділів в умовах демонструє, що під пліном часу кількість осіб, які свідомо ухиляються від проведення освідування, значно зростає, зокрема: 87 % підозрюваних, 43 % обвинувачених, 21 % потерпілих, 9 % свідків. Зважаючи на це, ми підтримуємо думку вчених, які вказують на можливість і доцільність освідування підозрюваних, обвинувачених, потерпілих і свідків. Це дозволить вчасно виявляти сліди злочину, перешкоджати знищенню речових доказів, прив'язати конкретних осіб до злочинної події.

Окрім того, в науковій літературі існує думка про те, що за непокору свідка (потерпілого) постанові слідчого про освідування необхідно встановити адміністративну відповідальність. При такому вирішенні питання примус не доводився б до ступеня фізичного насильства над особою. Щоправда, адміністративне стягнення також є насильством, оскільки воно приводиться до виконання примусово. Однак воно не пов'язане з діями, які здаються потерпілому або свідку образливими і для уникнення яких він згоден бути підданим покаранню. Таку думку підтримують і інші вчені, зазначаючи, що такий захід – це вид психічного впливу на особу, яка освідується, свого роду психічний примус. Окрім того, як бути слідчому, коли після накладення адміністративного стягнення свідок, потерпілий знову відмовиться від проведення цієї слідчої дії? Загроза адміністративного стягнення викликає страх, принижує людину, змушує діяти проти своєї волі, розглядається як насильство. У відповідь вона може викликати або пасивну поведінку людини, воля якої пригнічена, або активний опір [5, с. 74].

Як висновок вищевикладеному слід зазначити, що примусове освідування за рішенням ор-

гану розслідування може бути застосовано до будь-яких учасників процесу. Постанова слідчого про освідчування, винесена відповідно до вимог кримінально-процесуального закону, є обов'язковою для виконання усіма особами, в тому числі свідками і потерпілими. До того ж завдання слідчого – встановити істину, а свідки чи потерпілі не завжди зацікавлені у цьому, тому їх відмову добровільно пройти освідчування можна розуміти як приховану протидію [9, с. 32].

Примусове освідчування може бути застосовано за таких умов: якщо є достатні дані вважати, що на тілі певної особи є сліди злочину або інші ознаки; якщо їх вивчення та закріплення має незамінне доказове значення у справі; якщо особа відмовилась бути освідчуваною добровільно; дії з примусового освідчування не повинні зашкодити здоров'ю особи, яка освідчується; під час провадження освідчування обов'язкова присутність лікаря; примусове освідчування має проводитись за вмотивованою постановою слідчого і як правило з санкції прокурора, за винятком невідкладних випадків. Отже, освідчування є досить важливою й поширеною слідчою дією, тактичне забезпечення якої сьогодні потребує законодавчого врегулювання.

Список використаної літератури:

1. Торбин Ю.Г. Тактика проведения освидетельствования: Метод. рекомендации. – М., 2001.
2. Виницкий Л.В. Теория и практика освидетельствования на предварительном следствии: Учеб. пособие. – Караганда, 1982.
3. Труханова А.А. Проблемы допустимости доказательств в деятельности защитника // Следователь. – 1997. – № 1. – С. 73.
4. Антонов И.А. Нравственно-правовые критерии уголовно-процессуальной деятельности следователей. – СПб., 2003.
5. Маринів В. Правові засади освідчування особи // Вісник Прокуратури. – 2003. – № 12 (30). – С. 71-76.
6. Борідько О.А., Парасочкіна К.В., Пономаренко Г.О. Тактика слідчих оглядів: Навч. посібник. – Херсон, 2006.
7. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України. – К., 1999.
8. Пичкалева Г. Нравственный аспект принудительного освидетельствования потерпевших // Соц. законность. – 1976. – № 3. – С. 63-66.
9. Стахівський С.М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів: Наук.-практ. посібник. – К., 2009.
10. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. – М., 1968. – Т. 2.
11. Виницкий Л.В. О процессуальной сущности освидетельствования // Актуальные проблемы совершенствования производства следственных действий. – Ташкент, 1982. – С. 77-86.
12. Сафронов С.О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжкого і середньої тяжкості тілесних ушкоджень: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1999.

Надійшла до редакції 29.08.2011

ЩЕНКО Д.А., аспірант
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.9

КРИМІНАЛІСТИКА І НАУКОЗНАВСТВО

Статтю присвячено розгляду питання наукової рефлексії криміналістики та необхідності актуального аналізу сучасної ситуації у науково-дослідницькій криміналістичній діяльності.

Ключові слова: наука, наукознавство, кримінологія.

Статья посвящена рассмотрению вопроса о научной рефлексии криминалистики и необходимости актуального анализа современной ситуации в научно-исследовательской криминалистической деятельности.

Ключевые слова: наука, науковедение, криминалогия.

The article is devoted by consideration of question about the scientific reflection of criminalistics and necessity of actual analysis of modern situation in research criminalistics activity.

Keywords: science, science studies, criminology.

